

МОНГОЛЫН УЛС ТӨРИЙН СЭТГЭЛГЭЭНИЙ ЗАРИМ АСУУДАЛД

Л.Идэр
Доктор

Хураангуй

Монголын төрт ёсны түүхэн уламжлалыг хадгалсан түүх архивын баримт бичигт орсон зүйл, бусад мэдээллээс эхлээд эрдэмтэн, мэргэд түүхч нарын тэмдэглэл, “Арван буянт номын цагаан түүх” зэрэг олон арван материал нь Монголын төрт ёсны түүхэн уламжлал, улс төрийн сэтгэлгээний түүхийг судлахад чухал ач холбогдолтой юм.

Түлхүүр үг: Улс төрийн сэтгэлгээний түүх, Төрт ёс, Сурвалж, Домгийн сэтгэлгээ, Уламжлал

Монгол төрийн үзэл баримтлалын тулгуур үндэс нь байгаль, нийгмийн язгуур шинж, зүй ёсыг тулгуурлан, түүнийг таньж хэрэглэхэд оршино. Энэ нь байгаль дэлхийнхээ уг чанарыг түшиглэж, аливааг ёсоор нь байлгахыг эрхэмлэдэг Монгол сэтгэхүйн нэг илрэл юм. Монгол орны хувьд улс төрийн сэтгэлгээний хөгжилд домог, шашны сэтгэлгээ үнэхээр чухал үүрэг гүйцэтгэсэн. Эхэн үедээ Монголчуудын улс төрийн сэтгэлгээний анхны хэлбэр нь домгийн сэтгэлгээгээр дамжин илэрч байсан.

Домгийн сэтгэлгээг шүтлэг бишрэл, дэврүүн санаа, ёс зүй, хүмүүнлэг сэтгэл, хүмүүнчилсэн дүрслэл бүхий философи, улс төр, ёс зүйн олон талын агууламжтай, мэдрэхүй, сэтгэхүйн нэгдмэл үзэгдэл гэж үзэж болох юм.

Монголчуудын улс төрийн сэтгэлгээ үүсэл, бүрдэлтийнхээ эхэн үед домгийн сэтгэлгээ түүгээр илэрхийлэгдсэн дүр дүрслэл, шүтлэгийн хэлбэрээр илэрч байсан юм. Юмс үзэгдлийн мөн чанарыг ерөнхий ойлголт категориор илэрхийлэх танин мэдэхүйн түвшинд Монголчууд хараахан хүрээгүй байсан цаг үед мэдрэхүй болон амьдрахуйн туршлагынхаа хэмжээнд хүний үйл ажиллагааны загвараар ертөнцийг төсөөлж, овог, аймгийн зохион байгуулалтын бүтэц, харилцааны хэлбэрийг бодит

байдлын бүхий л хүрээнд хамаатуулан сэтгэж байсныг Монголчуудын домгийн сэтгэлгээ хэмээн ерөнхийлөн нэрлэж болох юм. Домог зүйн судлагдахуун болохуйц бичгийн дурсгалт зүйлс Монгол хэлнээ бараг үгүй боловч хожуу үеийн түүх, уран зохиолын бүтээлд Монголчуудын гарал үүсэл, ертөнцийг үзэх үзэл, төр, төр ёсны үзэл сэтгэлгээтэй холбогдол бүхий домгийн зарим өгүүлэмжийг тэмдэглэн үлдээсэн нь цөөнгүй бий. Тухалбал, “Монголын нууц товчоо”, “Алтан товч”, “Цагаан түүх”, “Шар тууж”, “Эрдэнийн товч” зэрэг Монголын түүх, соёлын эх сурвалжид домгийн сэтгэлгээтэй холбогдох баримт, мэдээ мэр сэр үлдсэн байдаг. Амаар уламжлагдан ирсэн домгийн өгүүлэмж, эртний домгийн сэтгэлгээтэй холбогдол бүхий эх сурвалж, материалыг эмхтгэн тэмдэглэж хэвлүүлсэн бүтээл нэлээд байдаг. Ц.Дамдинсүрэн “Монголын уран зохиолын дээж зуун билэг оршивой”, Б.Ринчин “Монгол ардын аман зохиол” хэмээх цуврал эмхтгэл, Ш.Гаадамба, Д.Цэрэнсодном “Монгол ардын аман зохиол дээж бичиг”, Х.Сампилдэндэв “Монгол домог” зэрэг эмхтгэл бүтээлүүдэд Монголчуудын амаар уламжилж ирсэн домгийг олны хүртээл болгоход үнэтэй хэрэглэгдэхүүн болоод зогсохгүй эрдэм судлалын ажлын чухал иш материал болж байдгаараа ач холбогдолтой юм. Харин домгийн сэтгэлгээг улс төрийн үзэл, сэтгэлгээний талаас нь тусгайлан судалсан бүтээл одоогоор байхгүй байна.

Монголчуудын домгийн сэтгэлгээ нь хэдийгээр тэдний ердийн ухамсар, амьдралын өдөр тутмын ажиглалт, туршлагын үр дүнд голчлон боловсрогдсон байдаг ч түүнд хүрээлэн байгаа газар дэлхий, хүний үүсэл гарал, хүн байгалийн харилцаа, хаад язгууртны гарал угсаа, байгаль дэлхийгээ хайрлан хамгаалсан, тэнгэр шүтлэг, төрийн улс төрийн үзлийн зарим үнэт зүйлс, эе, эвийн үзэл номлолтой холбоотой гүн ухаан, улс төрийн онолын агууламж бүхий чухал санаа, өгүүлэмж гүнзгий шингэсэн байдаг юм. Тэр дундаа Монголын төрт ёсны үзлийн тулгуур санаа болсон хаан дээдэс, төр, улсаа шүтэх үзэл, мөнх тэнгэрийн гүн ухаан, эв нэгдлийн талаарх улс төрийн гүн ухааны чухал язгуур үндэслэлүүдийг домгийн сэтгэлгээнээс харж болно.

Монголын төр ёсны түүхэн их шастир болох “Монголын нууц товчоонд” тэмдэглэгдэн үлдсэн Алун-Гуагийн домгийг дээрхтэй холбогдуулан онцлон үзэхэд л хангалттай юм. Энэ домогт Монголын алтан ургийн хаад ихэс дээд тэнгэрээс заяасан, тэнгэр язгуурт болохыг тод томруун дүрсэлснээрээ Монголчуудын бүхнийг нөхцөлдүүлэгч дээд тэнгэрийн санаа зоригыг газар дэлхийд гүйцэлдүүлэгч гэх хаад, язгууртнуудын үйл хэргийг магтан алдаршуулж түүгээрээ дамжуулан

төрийг шүтэх сэтгэлгээг олон түмэнд шингээн, төлөвшүүлэх гүнзгий санааг тусган илэрхийлж байдаг юм. Энэ утгаараа энэ домог нь улс төрийн үзэл, сэтгэлгээний бодитой тусгал болж байдаг гэж үзэх бүрэн үндэстэй юм.

Монголчууд домгийн сэтгэлгээний тансаг баян өв сантай байсан бөгөөд энэ нь хэдийгээр тэдний ердийн ухамсар, сэтгэл зүйн төгс боловсрогдоогүй санаа, төсөөллийн илэрхийлэл байсан боловч цаад агуулгандаа төрт ёсны улс төрийн үзэл, сэтгэлгээний онол, номлолын элементийг ямар нэг хэмжээгээр багтаан агуулсан Монголчуудын улс төрийн сэтгэлгээний анхны хэлбэр гэж үзэж болохоор байна. Домгийн сэтгэлгээнээс гадна Монголчуудын улс төрийн сэтгэлгээний тодорхой нэгэн илэрхийлэл нь шашны гүн ухаан, ёс зүйн хэлбэр байсан юм. Тэдний улс төрийн үзэл, сэтгэлгээ нь шашинтай нягт холбоотой хөгжиж иржээ. Монголчуудын язгуурын шашин бол бөө мөргөлийн шашин юм. Бөө мөргөлийн шашин-философийн гол үзэл нь тэнгэр шүтлэг мөн билээ. Тэнгэр шүтлэгийн шашин-философийн үзэл нь Монголчуудын улс төрийн үзэл, сэтгэлгээний оюун санаа, танин мэдэхүйн үндэс суурь нь болж байсан.

Монгол бөө мөргөлийн шашны ертөнцийг үзэхүйн онол, номлолын үндэс нь “ерэн ёсон тэнгэр”-ийн үзэл юм. 99-тэнгэрээ дотор нь баруун зүгийн цагаан буюу өөдрөг сайн талын 55 тэнгэр, зүүн зүгийн хар буюу сөрөг талын 44 тэнгэр хэмээн ангилдаг. Монгол бөө мөргөлийн 99 тэнгэрийг судлаачид “нийгэмшүүлэн хүнийсгэсэн” ертөнцийн загвар юм гэж үзсэн байдаг. Энэ үзэл ёсоор бол хэвтээ тэнхэлгээр найман зүгийн орон, босоо тэнхлэгээр доод, дунд, дээд гэсэн гурван зүгийн орон бүгд арван зүгийн арван нэгэн оронд ангилж орон бүрийн найман зүг болон төвийг эзлэн суугч есөн тэнгэр байдаг мэтээр загварчлан төсөөлдөг. Орон зайн зүгийн энэ хуваарийг бэлэгдэл, эрхэмлэлийн зүйлстэй нь харгалзуулан шүтэлцүүлбэл эртний Монголчуудын ертөнцийг үзэхүйн өвөрмөц тогтолцооны загварыг олж харж болно.

XIII зууны эхээр Их монгол улс байгуулагдаж, бөө мөргөлийн шашин нь тэр үеийн хаад, ноёдын улс төр, үзэл суртлын хэрэгцээ, шаардлагыг бүрэн хангаж чадахгүй болжээ. Үүнтэй холбоотойгоор энэ шашин нь цаг үеийн өөрчлөлтийг дагаж, өөрийн номлол, зан үйл, ёс жаягандаа ямар нэг хэмжээгээр өөрчлөлт хийх болсон юм. Энэ өөрчлөлтийн үр дүнд “мөнх тэнгэр”-ийн үзэл уг шашны гол шүтээн болж, түүнийг бурханчлан товойлгох болсон юм. “Мөнх тэнгэр”-ийн шашин, философийн үзэл ёсоор мөнх тэнгэр нь Монгол хүмүүсийн төрж үхэх, жаргаж зовох, дээшилж буурах, ялж ялагдахын бүх хувь тавиланг шийдэх бөгөөд Мөнх тэнгэртэй ид

шидтэй бөө удган нар л харьцаж чадна хэмээн итгүүлэх болсон байна. Түүнчлэн наран саран, од гариг, уулын эзэн, усны савдаг, өвөг дээдсийн сүнс зэргийг чухал үзэлд тооцох болсон байна. Энэ бүхэн нь XIII зууны Монголчуудын төрт ёсны улс төрийн үзэл, сэтгэлгээний хөгжилд тодорхой нөлөө үзүүлсэн гэж хэлж болно. Түүнчлэн бөө мөргөлийн дараагийн шашин болох шарын шашны үзэл, номлол нь ч бөө мөргөлийн шашны нэгэн адил Монгол төрт ёсны улс төрийн үзэл санааны хөгжилд тодорхой байдлаар нөлөөлсөн нь эргэлзээгүй юм. Үүнтэй холбогдуулан XIII-XIV зууны үеэс Монголчуудын төр барих ёсны онол, үзэл шашны үндэс болсон шашин төрийг хослон барих “хос ёс” буюу “хоёр ёс”-ны зарчмын тухай онцлон тэмдэглэхэд л хангалттай юм. Гэхдээ энэ үеийн улс төрийн сэтгэлгээг зөвхөн шашинд тулгуурлаж, өөрийн бие даасан шинж үгүй байсан гэж үзэх аргагүй юм. Тэдгээр нь цаг үе, танин мэдэхүйн эрхээр холбоо хамааралтай байж, бие биенээ харилцан нөхөн сэлбэж байсан ч тус тусын өвөрмөц агуулга, бие даасан байр суурь, статусаа хадгалж байсныг дурдах хэрэгтэй юм.

Монголчуудын улс төрийн сэтгэлгээ нь шинж байдлын хувьд шашин, шүтлэг бишрэл, билэгдэл, домогчлолын агуулгатай байдаг. Учир нь Монголчууд улс төрийн үзэгдэл, үйл явцыг бүхнээс дээр байх мөнх тэнгэртэй, тэнгэрийн заяа төөрөг, түүний бүхнийг нийгүүлсгэгч, ариун, хүчирхэг байдалтай холбон үздэг. Түүнчлэн шашны энэрэн нийгүүлсгэгч хүмүүнлэг ёс суртахуун, шударга хүлцэнгүй байх ёс журам нь Монголчуудын улс төрийн сэтгэлгээний онол, үзэл санааны үнэт зүйлсийн бүрдэлт төлөвшилтөнд ямар нэг байдлаар нөлөө үзүүлсэн юм.

Мөнх тэнгэрийг шүтэх үзэл. Монголчуудын ертөнцийг үзэх үзлийн, ялангуяа төрд хандах сэтгэлгээний уг сурвалж нь юуны өмнө мөнх тэнгэрийг шүтэх үзэл байсныг Монголын түүхэн эх сурвалжуудад нотолж байна. Тухайлбал:

“Монголын нууц товчоо” түүхэн эх сурвалжид: “Тэнгэр газар эелдэж, Тэмүүжинг улсын эзэн болготугай” гэж зарлигдав гэсэн бол Монголын их эзэн Чингис хаан хэлэхдээ:

“Эрэмгий сайнаар

Эзэн эс боллоо, би.

Эрхт тэнгэр

Эцгийн хайраар

Эзэн боллоо, би.

Эцэг тэнгэрийн ачаар

Эсрэг дайснаа дарлаа, би” гэжээ. Монголчууд яагаад мөнх тэнгэрийг шүтэх болов? Доктор Г.Лувсанцэрэнгийн: “Байгальтай зохицон аж төрөх ёсны нэг илрэл нь Тэнгэр, газрын нэгдлийг голчоор баримтлах үзэл, дадал болно. Газар дэлхий, агаар тэнгэр хоёр үзэгдэл үйлчлэлийн нягт уялдаатай, байгалийн нэгдмэл цогц болох нь ойлгомжтой. Түүгээр зогсохгүй байгалийн бүрдэл хэсэг болсон хүн, түүний үйл ажиллагааг ч уг нэгдэлтэй холбон үздэг байв” гэж хэлсэнчлэн газарзүйн орчин, амьдрах аж төрөх арга, ёс заншил, соёл иргэншил нөлөөлөхөөс гадна Монголчуудын ертөнцийг үзэх үзэл сэтгэлгээ нь юмсын мөн чанарт чиглэсэн трансценденталь шинжтэй байсан байна. Доктор С.Дулам: “Мөнх тэнгэр бол оюун санааны дээд түвшний үзэгдэл”, Доктор Г.Лувсанцэрэн: “Мөнх тэнгэрийн тухай ойлголт нь бүхний язгуур болж, бүхэнд түгээмэл байдаг, энэ утгаараа бүхнийг “амилуулан”, шимэлж өгдөг түгээмэл чанарыг илэрхийлнэ.

Ийнхүү мөнх тэнгэрийн тухай үзэл бол бөө мөргөлийн олон тэнгэрт ёсноос /политеизмээс/ дээш гарсан онол болох юм” гэж мөнх тэнгэрийн шүтэх үзлийг рационал утгаар тайлбарлаж байна.

Л.Лоренц: “Мөнх тэнгэр бол ердийн утгаараа бурхан тэнгэрч биш, эзэн сахиус ч биш, Мөнх тэнгэр юмсын гадна, хамгийн дээр оршиж байдаг” гэсэн бол доктор Ч.Жүгдэр: “Тэнгэр хэмээх ойлголтод байгалийн харагдах ба үл харагдах бүх хүчийг хамруулан үзэж байсан” гэжээ. Өөрөөр хэлбэл тэнгэр бол оюун санааны болон материаллаг ертөнцийн нэгдлийг тодорхойлох дээд хүчний нэгдэл болно. Иймд мөнх тэнгэр бол объектив, субъектив шинжтэй.

Доктор Г.Лувсанцэрэн: “Мөнх тэнгэрийн үзэл бол Чингис хааны төрийн үзлийн онолын үндэс мөн гэж хэлэх бүрэн үндэстэй

...Мөнх тэнгэрийг шүтэх нь их үйл хэргийн төлөө эрч хүчээ хураан зангидаж, дайчлан илэрхийлэх хүчин зүйл болж байжээ. Төр, түүний эзэн өөрийн туйлын хүслэн болох тэнгэрлэг чанартаа дүйцэж, түүнийг хадгалан байх гэсэн чармайлт нь төрөө төр шиг байлган барьсан жинхэнэ хаан шиг хаан байхад хөтлөн дуудаж дайчлан зоригжуулж байжээ. Энэ нь угтаа төр хийгээд хаан өөрийнхөө тэнгэрлэг чанарыг олж, түүндээ хүрч, түүнийг илэрхийлж хэрэглэх арга мөн юм. Үнэндээ ч нэгэн тэнгэрт түгээмэл чанарыг шүтэн барих үзэл л нэгдсэн том гүрний төрийн онолын үндэс болсон, үзэл суртал болохоос өөр аргагүй” гэж мөнх тэнгэрийг шүтэх үзэл нь Монголын төрт ёсны үндэс болохыг хүлээн зөвшөөрсөн байна.

Дорно дахины төрт ёсны сэтгэлгээ, түүний нэг хэсэг болох Монголчуудын төрт ёсны сэтгэлгээ нь өрнийн төрт ёсны сэтгэлгээ, соёлын нэгэн адил үнэт зүйлсийг агуулж байна. Монголчууд эртнээс нийгмийн ёс, суртахууны хэм хэмжээний үзэл санаа үүсч хөгжжээ. Төрийн талаар Монголчуудын сэтгэлгээний уг сурвалж болох ардын зүйр цэцэн үгэнд:

“Амраглах гэгч анхны ёс

Мэндлэх гэгч мөнхийн ёс

Зуд нэгэн жилийнх

Журам мянган жилийнх¹

Төр ёсыг дагаж явбал хүндлэл ихтэй болох

Төв журмыг дагаж явбал

Түмэн зүйлийг мэдэж болох²” гэснийг шинжлэн үзвэл хүний ёс, нийгмийн хэм хэмжээ нь хүмүүсийн харилцааны мөнхийн орших ёс бөгөөд энэхүү ёсыг дагаж явбал оюуны болон нийгмийн эрх чөлөөтэй байх үзэл санааг илэрхийлсэн байна.

Өөрөөр хэлбэл, хүмүүсийн зан үйлийн ёс журам нь байгалийн хуулийн нэгэн адил зайлшгүй дагаж мөрдөх хэм хэмжээ болохыг Монголчууд эртнээс ойлгож, хэрэгжүүлж байсан. Энэ үндсэнд Чингис хааны тархай бутархай олон ханлиг улсыг нэгтгэн нэгэн улс болгохдоо: “Мөнх тэнгэр мөхөс миний биеийг зарлигдан түмэн иргэдийг захируулахаар соёрхов. Тал нутагт одоо болтол ямар ч эмх журамгүй учраас ийм зэрэгт хүрсэн ажээ. Үр хүүхэд нь эцэг эхийн үгийг авахгүй, дүү нар нь ахаа дагахгүй, эр нь эхнэртээ итгэхгүй, эхнэр нь эрийнхээ үгийг даахгүй, дагагсад нь ахлагчаа хүндлэхгүй, ноёд нь ард албатынхаа дотор үүрэг гүйцэтгэхгүй, баячууд нь ядуучуудаа тэтгэхгүй, газар сайгүй сэтгэл тайван суухыг бодохгүй, бидний омог аймаг, төрөл угсаатны дэг журам бүр алдагдаж, сүр сүлдгүй болоход хүрч буй. Эдүгээ хүрсэн газар болгонд дураараа авирласан хүмүүн олон. Худалч хулгайч, урвагчид, дээрэмчид хүртэл бий болжээ. Иймээс миний бие ард олныхоо хүсэл захиасыг даган энэхүү мөчид хатуу төв чанга жам ёсоор тэд нарыг засаж нэгтгэн энх амгалан зол жаргалыг энэ нутагтаа хүртээн тогтоохыг чармайх ёстой³” гэж хүн өөрийн дур зоргоороо байж, хэний ч эсрэг юу хүссэнээ хийх нь ёс журамгүй явдал бөгөөд энэ нь ард түмний хүсэл зоригийн гадуур зүйл учраас нийгмийн засах ёсыг тогтоон, ард түмнийг нэгтгэн тэдэнд сайн сайхныг хүртээх ёстой гэсэн нь төрийн үзэл санааг маш тод илэрхийлж, дээд зарагч Тататунгад зарлигдахдаа: Би нэгэн

¹ Монголын философийн түүх. (1997). Дэвтэр №1. 153 дахь тал. Улаанбаатар

² Дээрх бүтээлийн 155 дахь тал

³ Далай Ч. (1990). Эзэн Чингис хааны гэрээслэл ба эдүгээ миний бодол. Чингисийн туг. №1. 492 дахь тал. Улаанбаатар, Сайшаал. (1987). Чингис хааны товчоон. Дэвтэр №1, 2. Хөх хот

“ёс” хэмээх хууль дүрмийг бүтээе гэж бодож байх юм. Энэхүү ёс дүрмээр миний үйлсийг залгамжлагчид бүхэн баларшгүй их судар болгох хэрэгтэй. Таван зуун он, мянган он, түмэн оны хойно миний үндэс суурийг залгамжлахад Чингис хааны хууль дүрмийг баримталж өчүүхэн ч өөрчлөхгүй бол “Мөнх тэнгэр” тэднийг тэтгэх болно. Бид нар урт наслаж хүн төрөлхтний зол жаргалыг эдэлж чадах магад. Хэрвээ энэхүү хууль дүрмийг чанд сахихгүй бол хаант улс минь бутран саринхад хүрнэ⁴,

“Бүх улсын доторх хулгайг цээрлүүлж, худлыг мохоож, үхүүлэх ёстойг үхүүлж, яллах ёстойг яллаж бай. Нийт улсын өмчийг хувааж заргыг шийтгэж, түүнийгээ хөх дэвтэрт бичиж тэмдэглэгтүн.

Надтай зөвлөж, Шихихутагийн шийтгээд цагаан цаасан дээр хөх бичиг бичиж дэвтэрлэснийг урагийн урагт хүртэл үүрд хэн бүү өөрчилтүгэй”⁵ гэж “Их засаг” хуулийг тогтоосон юм. Үүнээс хойш одоог хүртэл Монголчууд өөрсдийн дагаж мөрдөх хэм хэмжээнүүдийг /Монгол-Ойрадын хууль, Халх журам г.м хууль тогтоомж/ тогтоон гаргаж, үеийн үед даган мөрдөж ирсэн.

Дээрх ардын зүйр үгний “төрт ёс буюу төрөөс тогтоосон хэм хэмжээ хуулийг дагаж мөрдсөнөөр хүндлэл ихтэй болох” гэж үзэж байснаас үзвэл, ёс журмыг дагаж мөрдсөнөөр засаглал тогтвортой шударга механизмын үндэс бий болохыг тодорхойлсон байна.

Тийм ч учраас төрт ёс буюу төрийн хууль дээдлэх ёс зарчмыг төлөвшүүлж иржээ.

“Цааз хэмээгч эзнээс үүсэн түшмэлээр зарламой

Цаазыг дагах эзнээс эхлэн олон цэрэг дор хүрмой

Цаазыг чангатгах дор эрхбиш урьд эзэн нь сахимой

Цааз барьсан жононгийн дохиог хэн айлгүй зөрчмой”⁶ гэсэн төрийн хууль засаглал бүгдэд ижил үйлчилж, бүх нийтээр дээдлэн, чанд сахин биелүүлэх үзэл санаа Их засаг хуулиас эхлэн өнөөгийн Монгол улсын үндсэн хуульд⁷ тусгалаа олжээ.

Нөгөө талаар Монголчууд өөрсдийн оршихуй, хүчирхэг эрхийн хамгаалалттай байх үндсийг тэнгэрлэг ёс-эв эеийг сахих явдал хэмээн үзэж:

“Хаалгат гэрт суусан

Хатан хүн жаргахдаа

⁴ Перецен. (1983). Чингис хааны байлдааны бодлого ба арга. 114 дэх тал. Хөх хот

⁵ Монголын нууц товчоо. (1990). 179 дахь тал. Улаанбаатар

⁶ Инжиннаши В. (2006). Хөх судар, 1179-1180 дахь тал. Улаанбаатар

⁷ Монгол улсын үндсэн хууль. (1992). 2, 14-р зүйл. Улаанбаатар

Эр юүгээ сайнд жарга юу

Хамаг бүгд жаргахдаа

Эв эеийнхээ сайнд жаргамуй за”...⁸

“Хоёр хүн эвтэй болбоос

Төмөр хүрээ мэт бэх

Хорин эвгүй болбоос

Эвдэрхий хүрээ мэт хэврэг

Өнөр хүн эвгүй болбоос

Өнчин хүний элэг болох

Олон хүн эвгүй болбоос

Оорцог хүний идэш болох”⁹ гэж үзэж байсан нь Монголын нууц товчооноос Оюунтүлхүүр хүртэлх бүх л сурвалж бичгүүдэд тусгагдсан байдаг.

“Эв эе”-ийг сахих сургаал. Монголчуудын төрт ёсны сэтгэлгээний үндэс нь мөнх тэнгэрийг шүтэх үзлээс гадна Алунгоо “Эв эе”-ийг эрхэмлэх сургаал мөн. “Айл хүний амь нэг, саахалт хүний санаа нэг” гэсэн ардын зүйр цэцэн үгнээс улбаатай Алунгоо хатны “эв эе”-ийг сахих сургаал нь Монголчуудын оюуны соёлын илрэл юм. “Эв эе”-ийг сахих сургаал нь Монголчуудын оршихуй мөнх, хүчирхэг байхыг үндсийг илэрийлжээ. “Эв эе”-ийг сахих сургаал Монголчуудын тэнгэрлэг зарчим болохыг хувьд овог ургийн бичиг нэгдлээс аймаг улсын үзэл баримтлал болж хөгжсөн байна.

Иймд Доктор Н.Лүндэндорж: “Эв нэгдлийн үзэл санаа-Монголчуудын төрт ёсны үзэл сэтгэлгээний язгуур эх сурвалж мөн¹⁰” гэжээ.

“Эв эе”-ийг эрхэмлэх сургаал:

1. “Эв эе” гэдэг нь нийгмийн хөгжлийг тодорхойлох нэгдлийн буюу арга билгийн шүтэн барилдлагын илрэл.
2. “Эв эе” гэдэг нь Монголчуудын хамтран аж төрөх, оршихуйн үндэс
3. “Эв эе”- нийгэмшлийн дээд хэлбэр

Монголчуудын төрт ёсны сэтгэлгээ нь нийгэмшиж ирсэн цаг үеэс хөгжсөн, Монголчуудын оюун санааны хөгжлийн бүтээгдэхүүн, соёлын нэг хэсэг юм.

---

⁸ Алтан товч. (1990). (Лувсанданзан). 104-106 дахь тал. Улаанбаатар

⁹ Оюун түлхүүр нэрт шастир. (2006). (МУИС). 24 дэх тал. Улаанбаатар

¹⁰ Лүндэндорж Н. (2002). Төр, эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжлийн чиг хандлага. 264 дэх тал. Улаанбаатар

Мөн нөгөө талаас орчин үеийн эко төрийн асуудлыг аль эрт үед тавьж, ертөнцийн жам ёсны асуудлыг тавьж байснаараа онцлог юм.

Дорно дахин, тухайлбал, Монгол төрт ёс уламжлалыг сэргээн судалж, түүнийг орчин үеийн үзэл онолын ололтоор баяжуулан хэрэглэх замаар үндэсний нийгэм-улс төрийн сэтгэлгээний цогц сургаалыг боловсруулах хандлага үр хөврөлийн байдалтай байна. Дорно дахины төрт ёсны сэтгэлгээ нь газарзүйн орчин, түүнээс үүдсэн амьдрах аж төрөх аргад тулгуурлан хөгжиж, улмаар өрнөөс ялгагдах дорнын өвөрмөц төрт ёсны үзэл сэтгэлгээ, соёл иргэншлийг бий болгосон юм. Дорно дахины улс орнууд нь дорнын соёлд үндэслэн төрөө, зан заншлаа дээдлэн, төрөө шүтэж ирсэн төрт ёсны үзэл сэтгэлгээний түгээмэл шинжийг агуулдаг.

Дорно дахины төрийн сэтгэлгээнд нөлөөлсөн хүчин зүйлс:

- Газарзүйн орчин,
- амьдрах аж төрөх арга,
- дорно дахины соёл иргэншил,
- нийгэм улс төрийн тогтолцоо.

Газарзүйн орчин, амьдрах аж төрөх аргаас улбаалан цусан төрлийн холбоонд үндэслэгдсэн эцгийн эрхт ёс, уламжлалт ёс заншил дорнын улс орнуудад харьцангуй удаан хугацаагаар хадгалагдан үлдсэн нийгмийн нөхцөл байдал нь төрийг дээдлэх, төрийн үүргийг хувь хүний үүргээс дээгүүрт авч үзэх улмаар төрийг дээдлэх үзлийн нийгмийн үндсийг бүрдүүлжээ.

Дорно дахинд төрийг дээдлэх ёс нь ахас дээдсийг хүндлэн, хүү нь эцэгтээ, залуучууд нь ахмаддаа, харьяат ард нь төрдөө захирагдах нийгмийг удирдах удирдуулах жам ёсны зайлшгүйг ухаарсан ёс заншил өвөрмөц сэтгэлгээнд үндэслэгдсэн юм.

Дорно дахины төрт ёсны сэтгэлгээний онцлог:

- “Хүн тэнгэрийн дор төрж, төрийн дор захирагдана” гэсэн захирах, захирагдах ёсонд үндэслэгдсэн.
- Шударга ёсыг нийгмийн хариуцлага хэмээн ухамсарласан үүргийг дээдэлсэн төрт ёсны сэтгэлгээ хөгжих үндсийг бүрдүүлсэн.
- Нийгмийн удирдах, удирдуулах жам ёсны зайлшгүйг ухаарсан ёс заншил, өвөрмөц сэтгэлгээнд үндэслэгдсэн г.м

Монголчууд хамтран аж төрөхдөө хоорондоо зохицон эв эеийг хичээн, төр ёсыг эрхэмлэх нь тэдний оршихуй, амьдрах чадвартай хүчтэй байхын үндэс хэмээн үзэн хүний зан үйлийн ёс журмыг илэрхийлэн, эв эеийг сахих явдлыг өрх гэрээс төрийн түвшинд гаргаж тавьсан явдал бол төрт ёсны үзэл санааны чухал үнэт зүйл болно. Иймд “эв эе”-ийг сахь гэсэн тэнгэрлэг зарчим нь Монголын төрт ёсны тулгуур зарчим болж иржээ. Энэхүү “эв эе”-ийг сахь гэсэн сургаалыг орчин үеийн улс төрийн сэтгэлгээний үүднээс дахин үнэлж, хүний зан үйлийн зайлшгүй дагаж мөрдөх үндсэн хэм хэмжээ /категорический императив, basic norm/ гэж үзэх бүрэн үндэслэлтэй байна. Өөрөөр хэлбэл төрт ёсны гол үзэл санаа бол ард түмний хүсэл зориг, үнэт зүйлсийг харгалзан үзэх нь туйлын чухал төдийгүй аж ахуй, амьдрал, зан үйлээр нь суулгаж өгсөнд оршино. Хүний зан үйлийн зайлшгүй дагаж мөрдөх хэм хэмжээний үндсийг Германы сонгодог философич И.Кант гаргаж тавьсан бөгөөд түүний үзэл санаанд тулгуурлан Кельзен, Харт гэх мэт судлаачид хөгжүүлсэн байна.

Хүний зан үйлийн зайлшгүй дагаж мөрдөх хэм хэмжээ нь нийгэм, түүх, төрөөс дээгүүр орших бөгөөд хүний амьд байх гэсэн амьдралын зорилгыг өөртөө багтаасан “Өөрт хүсэхгүй зүйлийг бусдад бүү хий” /Т.Гобсс/, “Хүн өөрийн зан үйлийг авч явахдаа бусдад хууль болохуйцаар авч яв, хүн хүндээ хүний ёсоор ханд” /И.Кант/ гэсэн хүний оршихуйн зарчмаар илэрдэг нөхцөлгүй хууль билээ. Энэхүү үзэл санаа дорно дахинд ч байсан /Хятадын Күнз: “Өөртөө тохиохыг хүсэхгүй байгаагаа бусдад бүү хүс”, Японы хан хүү Сётоку Тайси: “юмсын хамгийн зохистой зөв ёс журам нь зөвшилцөл”/ бөгөөд Монголчуудын “эв эеийг сахь” гэсэн сургаал нь дээрхи санаануудтай агуулгаараа ижил байгаа болно.

Өөрөөр хэлбэл, харилцан бие биений амьдрах хүсэл эрмэлзлэл, эрхийг хүлээн зөвшөөрч, эв эеийг сахих буюу зохицох гэсэн санааг бүрэн агуулж байна.

Монголчууд хүний зан үйлийн зайлшгүй дагаж мөрдөх хэм хэмжээг гаргаж тавьсан явдал нь тэдний улс төрийн сэтгэлгээний түвшинг тодорхой хэмжээгээр тодорхойлж байна.

Учир нь хүн төрөлхтөний улс төрийн сэтгэлгээний хөгжлийн бүхий л үе шатанд ард түмний хүсэл зориг, хүмүүс хоорондын зохицлыг хангах гол арга хэрэгсэл механизмыг бүрдүүлж ирсэн байдаг.

Abstract

The series of books, "White history of 10 virtuous" by renowned scientists and historians, is the historical and cultural heritage of Mongolia preserved in that information these materials help study the historical traditions of Mongolia.

Ном зүй

Алтан товч. (Лувсанданзан). УБ., 1990 он

Далай Ч. Эзэн Чингис хааны гэрээслэл ба эдүгээ миний бодол. Чингисийн туг.№1.
УБ.,1990 он

Инжиннаши В. Хөх судар, УБ., 2006 он

Лүндэндорж Н. Төр, эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжлийн чиг хандлага. УБ., 2002 он

Монголын нууц товчоо. УБ., 1990 он

Монгол улсын үндсэн хууль. УБ., 1992 он

Монголын философийн түүх. Дэвтэр №1. УБ., 1997 он

Оюун түлхүүр нэрт шастир. (МУИС). УБ., 2006 он

Сайшаал. Чингис хааны товчоон. Дэвтэр №1, 2. Хөх хот., 1987 он

Перецен. Чингис хааны байлдааны бодлого ба арга. Хөх хот., 1983 он

Цэрэнсодном Д. Монголын нууц товчооны эрдэм шинжилгээний орчуулга,
тайлбар. Ред Д.Төмөртогоо.УБ., 2000 он